

СЎЗ САНЪАТИ
ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ
4 ЖИЛД, 1 СОН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ
ИСКУССТВО СЛОВА
ТОМ 4, НОМЕР 1

INTERNATIONAL JOURNAL
OF WORD ART
VOLUME 4, ISSUE 1

Бош муҳаррир:

Холбеков Муҳаммаджон

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Бош муҳаррир ўринбосари:

Тўхтасинов Илҳом

ф.ф.д., доцент (Ўзбекистон)

Таҳрир хайъати:

Назаров Бахтиёр

академик. (Ўзбекистон)

Якуб Умарўгли

ф.ф.д., профессор (Туркия)

Алмаз Улви Биннатова

ф.ф.д., профессор (Озарбайжон)

Бокиева Гуландом

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Миннуллин Ким

ф.ф.д., профессор (Татаристон)

Махмудов Низомиддин

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Керимов Исмаил

ф.ф.д., профессор (Россия)

Жўраев Маматкул

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Куренов Рахыммамед

к.ф.н. (Туркменистон)

Кристофер Жеймс Форт

Мичиган университети (АҚШ)

Умархўжаев Мухтор

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Мирзаев Ибодулло

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Болтабоев Ҳамидулла

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Дўстмухаммедов Хуршид

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Лиходзиевский А.С.

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Сиддикова Ирода

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Шиукашвили Тамар

ф.ф.д. (Грузия)

Юсупов Ойбек

масъул котиб, доцент (Ўзбекистон)

Главный редактор:

Холбеков Муҳаммаджон

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Заместитель главного редактора:

Тухтасинов Илҳом

к.ф.н., доцент (Ўзбекистон)

Редакционная коллегия:

Назаров Бахтиёр

академик. (Ўзбекистон)

Якуб Умар оглы

д.ф.н., профессор (Туркия)

Алмаз Улви Биннатова

д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Бакиева Гуландом

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Миннуллин Ким

д.ф.н., профессор (Татарстан)

Махмудов Низомиддин

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Керимов Исмаил

д.ф.н., профессор (Россия)

Джураев Маматкул

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Куренов Рахыммамед

к.ф.н. (Туркменистон)

Кристофер Джеймс Форт

Университет Мичигана (США)

Умархаджаев Мухтар

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Мирзаев Ибодулло

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Балтабаев Ҳамидулла

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Дустмухаммедов Хуршид

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Лиходзиевский А.С.

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Сиддикова Ирода

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Шиукашвили Тамар

д.ф.н. (Грузия)

Юсупов Ойбек

отв. секретарь, доцент (Ўзбекистон)

Editor in Chief:

Kholbekov Muhammadjan

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Deputy Chief Editor

Tuhtasinov Ilhom

Ph.D. Ass. Prof. (Uzbekistan)

Editorial Board:

Bakhtiyor Nazarov

academician. (Uzbekistan)

Yakub Umarogli

Doc. of philol. scien., prof. (Turkey)

Almaz Ulvi Binnatova

Doc. of philol. scien., prof. (Azerbaijan)

Bakieva Gulandom

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Minnulin Kim

Doc. of philol. scien., prof. (Tatarstan)

Mahmudov Nizomiddin

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Kerimov Ismail

Doc. of philol. scien., prof. (Russia)

Juraev Mamatkul

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Kurenov Rakhimmamed

Ph.D. Ass. Prof. (Turkmenistan)

Christopher James Fort

University of Michigan (USA)

Umarkhodjaev Mukhtar

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Mirzaev Ibodulla

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Boltaboev Hamidulla

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Dustmuhammedov Khurshid

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Lixodzievsky A.S.

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Siddiqova Iroda

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Shiukashvili Tamar

Doc. of philol. scien. (Georgia)

Yusupov Oybek

Ass. prof. (Uzbekistan) - Senior Secretary

МУНДАРИЖА \ СОДЕРЖАНИЕ \ CONTENT

Адабиётшунослик

- 37. Po'latova Sevara Mahmud qizi**
HOZIRGI O'ZBEK ADABIY ME'YORIDAGI LAKUNALAR
(VOBKENT TUMANI MISOLIDA).....6
- 38. Давронова Махфуза Исроиловна**
МАВЗУ ВА МАЗМУНДА МУШТАРАКЛИК.....11
- 39. Давронова Шохсанам Ғайбуллоевна**
АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ АНЪАНАЛАРИ ВА ИСТИҚЛОЛ ДАВРИ ЎЗБЕК
РОМАНЧИЛИГИ.....18
- 40. Qurbonova Oltinoy Bekmurotovna**
IBROHIM G'AFUROV – SHE'RSHUNOS.....26
- 41. Мусурманов Эркин Раббимович**
O'ZBEKISTON HUDUDIDAN XITOYGA YOYILGAN
BUDDAVIYLIK G'OYASI VA MIFOLOGIYA.....34
- 42. Рузобаева Нигорахон Рахимовна**
ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АНТИТЕЗЫ В УЗБЕКСКИХ
И АНГЛИЙСКИХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ.....40
- 43. Тўмарис Бутунбаева**
АЪЗАМ ЎКТАМ ВА МИНҲОЖИДДИН МИРЗО
ШЕЪРИЯТИДАГИ ЎХШАТИШЛАР.....47
- 44. Хажиева Феруза Мэлсовна**
ЖЕЙ ПАРИНИ ИЖОДИДА БИОГРАФИК РОМАН КОНЦЕПЦИЯСИ.....51
- 45. Zoyirova Go'zal Nematovna**
SAMANDAR VOHIDOVNING EPIGRAF QO'LLASH MAHORATI.....60
- 46. Охунова Гўзалхон Ҳамдамбековна**
ҲИКОЯ ЖАНРИ ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ.....67

Тилшунослик

- 47. Bekmurodova Firuzabonu Normurodovna**
SPECIFIC FEATURES OF CEREMONIES AND THEIR LINGUAPRAGMATIC
MEANING IN UZBEK CULTURE (AS AN EXAMPLE OF WEDDING CEREMONIES).....73
- 48. Каримов Рустам Абдурасулович**
ЎЗБЕК-ИНГЛИЗ ПАРАЛЛЕЛ КОРПУСИ МАТНЛАРИНИ
ЛИНГВИСТИК ТЕГЛАШ МУАММОЛАРИ.....81
- 49. Қурбанов Мухтар Даулетбаевич**
ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН ФИТООЙКОНИМЛАРИНИ ЎРГАНИШНИНГ АҲАМИЯТИ.....87

50. Наргиза Рашидова ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЯДА АРАБСКИХ ОДНОКОРЕННЫХ СЛОВ, СВЯЗАННЫХ СО СФЕРОЙ ОБРАЗОВАНИЯ.....	94
51. Рустамов Дилшодбек Абдувахидович НУТҚИЙ ФАОЛИЯТ ТУРЛАРИ.....	104
52. Халилова Рухсора Рауповна ИНТЕРНЕТ МУЛОҚОТЛАРНИНГ ПРАГМАТИК ТАМОЙИЛЛАРИ.....	113
53. Юлдашева Дилором Нигматовна ОСОБЕННОСТИ НЕКОТОРЫХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ УЗБЕКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ.....	119
54. Gulchehra Toshpo‘lot qizi Cho‘liyeva OHANG SITUATIV PRAGMATIK TIZIM BIRLIGI SIFATIDA.....	127
55. Mavlonova O‘g‘iloy Hamdamovna КИНОЯНИНГ ОҒЗАКИ, ВАЗИЯТЛИ ВА ДРАМАТИК КЎРИНИШЛАРДА ҚЎЛЛАНИЛИШ АҲАМИЯТИ.....	135
56. Рўзиева Дилфуза Салимбоевна ИНТЕЛЛЕКТУАЛ РОМАН ГЕНЕЗИ СПЕЦИФИК ТАСНИФИ.....	141
57. Бойматова Дилноза Бахтиёровна УНДАЛМАЛИ ГАПЛАРДА ИФОДАЛАНГАН АКСИОЛОГИК МОДАЛЛИКНИНГ ПРАГМАТИК ВА СЕМАНТИК ВАЗИФАСИ.....	147
Таржимашунослик	
58. Кенджаева Гулрух Фаттиллоевна METHODS OF TRANSLATING REALIAS IN THE NOVEL “DAYS GONE BY” BY A.QADIRI.....	153
59. Қўлдошов Ўктамжон Ўрозович ТАРЖИМАДА КОНВЕРСИВЛИК ВА АНТОНИМЛИК МУНОСАБАТИНИНГ БЕРИЛИШИ.....	160
60. Хидирова Гулнора Нарзиевна СИНТАКСИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКИХ ПЕРЕВОДОВ РОМАНА А.КАДЫРИ).....	167
61. Akhmedova Rano Ashurovna THE FEATURES OF TRANSLATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS.....	174
62. Aripova Kamola Yusupovna THE DISTINCTIVE FEATURES OF TRANSLATION OF THR NOVEL “NIGHT AND DAY”.....	179

Лингводидактика

63. Jalilova Guzal G'ulomovna

‘FLIPPED CLASSROOM’ MODULINING GAPIRISH KOMPETENSIYASINI

RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI: ‘KICHIK GURUHLI MUNOZARA’ TEXNIKASI.....184

64. Ш.Б.Рахимова

НОФИЛОЛОГИК ТАЪЛИМ ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИНИНГ

ИНГЛИЗ ТИЛИДА ТАЛАФФУЗ МАҲОРАТИНИ КОММУНИКАТИВ

ЁНДАШУВ АСОСИДА ОШИРИШ.....190

Журналистика

65. Садокат Махсумова

МЕДИА МАКОНДА ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИ ФАОЛИЯТИДАГИ

ЎЗГАРИШЛАР.....195

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

Қўлдошов Ўқтамжон Ўрозович

Мустақил тадқиқотчи,
Таржима назарияси ва амалиёти кафедраси,
Самарқанд давлат чет тиллар институти
e-mail: kuldashovuktamjon@gmail.com

ТАРЖИМАДА КОНВЕРСИВЛИК ВА АНТОНИМЛИК МУНОСАБАТИНИНГ БЕРИЛИШИ

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9297-2021-1-59>

АННОТАЦИЯ

Тилнинг семантика соҳасида иш олиб боровчи семантик олимлар антоним сўзлар ва конверсив сўзлар тилда маъно муносабатининг икки хил ўзига хос алоҳида тури эканлигини аллақачон ўз тадқиқотларида исботлаб беришган. Бироқ, энг сўнгги тадқиқотлар ҳам ҳали ҳануз бу икки тушунча орасидаги фарққа яққол аниқлик киритмасдан ҳар иккаласига “антоним” атамасини қўллаб келишмоқда (Жонес 2002). Ушбу мақоланинг асосий мақсади шу икки категориянинг бир қатор маъно хусусиятларига кўра фарқ қилишини ҳамда уларнинг фарқлари таржимада яққол акс этишини кўрсатиб бериш. Қўллаб инглиз тилидаги гапларнинг корпус таҳлили ва таржимаси бир жиҳатга ойдинлик киритдики, конверсив жуфтлик ҳосил қилувчи тил бирликларининг прагматик хусусияти туфайли конверсив таржима билан қиёсланганда антонимик таржима бир мунча кўпроқ қўлланилар экан.

Калит сўзлар: антонимлар, конверсив сўзлар, антоним таржима, конверсив таржима, лексик конверсивларнинг прагматик хусусияти.

Kuldoshov Uktamjon Uroзовich

Independent researcher of the chair of translation
theory and practice of Samarkand state institute
of foreign languages, Uzbekistan.
e-mail: kuldashovuktamjon@gmail.com

CONVERSE AND ANTONYMIC RELATION IN TRANSLATION

ANNOTATION

Scientists who work on semantics have already proven that antonyms and converses are two distinct types of sense relations. However, even recent studies make little distinction between the two, with the term antonym being used for both (e.g. Jones 2002). The goal of the article is to show that the two categories are different in several aspects and that their differences are reflected in translation. Analysis of the corpus of several English sentences and their translations has revealed that antonymic translation is much more frequent compared to converse translation because of the pragmatic role of the units comprising a converse pair.

Key words: Antonyms, converses, antonymic translation, converse translation, pragmatic role of lexical converses.

Кулдошов Уктамжон Урозович

соискатель кафедры Теория практика и перевода,
Самаркандского государственного института
иностранных языков, Узбекистан.
e-mail: kuldashovuktamjon@gmail.com

КОНВЕРСИВНОЕ И АНТОНОМИЧЕСКОЕ ОТНОШЕНИЕ В ПЕРЕВОДЕ

АННОТАЦИЯ

Семантики уже доказали, что антонимы и конверсивы представляют собой два различных типа смысловых отношений. Однако, даже в недавних исследованиях мало различий между ними, и для обоих используется термин антоним (например, Jones 2002). Цель статьи состоит в том, чтобы показать, что эти две категории различаются по нескольким аспектам и что их различия отражаются в переводе. Анализ корпус из нескольких английских предложений и их переводы показали, что антонимический перевод чаще по сравнению с конверсивным переводом из-за прагматической роли единиц, составляющих обратную пару.

Ключевые слова: антонимы, конверсивы, антонимический перевод, конверсивный перевод, прагматическая роль лексических конверсивов.

Семантикага бағишланган китобларда антонимлар ва конверсив сўзлар бир хил парадигматик муносабат, яъни қарама-қаршиликни ифодалаганлиги сабабли, битта категория номи остида таҳлил қилинади (Мўрфи, 2003). Одатда конверсивликни ўз ичига қамраб олган “антонимлик” ва “қарама-қаршилик” концептларига синонимик қатор сифатида қаралади (Жонес, 2002. 2 б.). Шу сабабли таржима соҳасида антонимик таржима ва конверсив таржима ҳодисасининг мавжудлиги эҳтимолдан ҳоли эмас. Бунда аслият матнидаги антоним ва конверсив сўз таржима матнида, ўзининг табиатан ўхшаши бўлган, маънодоши билан алмаштириб таржима қилинади. Бироқ антоним ва конверсив сўзлар қатнашган инглиз тилидаги кўплаб гапларнинг корпус таҳлили ва таржимаси бу иккита семантик гуруҳ таркибидаги сўзларнинг маънолари маълум бир хусусиятларига кўра бир-бири билан боғлиқ бўлишига қарамасдан антонимлар ва конверсив сўзлар таржимада фарқли жиҳатларга эга эканлигидан гувоҳлик бермоқда. Таржима антонимлик ва конверсивлик ҳодисаси маъно муносабатларининг ўзига хос икки хил тури эканлигини англаб етишга ёрдам беради. Ушбу мақоланинг мақсади қарама-қаршиликнинг иккита категорияси орасидаги фарқларнинг таржимада қай даражада акс этишини очиқ беришдан иборат.

Маълумки антонимларни аниқлаш ёки уларга мисоллар келтириш кишида кўп муаммо туғдирмайди. Аммо, бунинг акси ўлароқ, “конверсивлик” атамаси фақатгина маълум бир соҳа мутахассислари доирасида машҳур бўлиб, кенг омма вакиллари орасида номаълумлигича қолмоқда. Мисол учун “Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics” (2002) луғатида антонимлар бошқа сўзларга нисбатан қарама қарши маънога эга сўзлар сифатида изоҳланган, масалан, *dead* ва *alive* ёки *big* ва *small*. Ушбу луғатда, шунингдек, баъзи лингвистларнинг антоним атамасини фақат даражаланувчи жуфт сўзларга нисбатан қўллагани келтириб ўтилган, масалан *big* ва *small*. *Dead* ва *alive* сифатлари эса даражаланмайдиган антонимлар сифатида талқин этилган. Зеро, тилшуносликка конверсивлик концепти 1963 йилда Лайонз томонидан олиб қилинган ҳамда 1968 ва 1977 йиллардаги тадқиқот ишларида ривожлантирилган бўлсада, ушбу луғатда конверсивлар ҳақида умуман маълумот берилмаган. Лайонзнинг конверсив сўзлар ҳақидаги қарашлари кейинчалик Априесян (1974/1995), Кастовский (1981), Круз (1986), Мўрфи (2003) ва бошқа кўплаб лингвистлар томонидан олға сурилади. Ушбу лингвистлар антонимлар ва конверсив

сўзлар орасидаги фарқни уларнинг семантик, синтактик ва прагматик хусусиятлари асосида аниқлаб бердилар. Антоним ва конверсив сўзларнинг бир хил типдаги категориялар сифатида талқин этилишининг сабаби уларнинг семантикасида мужассамдир. Чунки ҳар иккала категория таркибидаги сўзлар ўзаро фарқли қарама-қаршилик хусусиятига эга (Палмер 1982; Круз 1986). Айнан шу ерда уларнинг ўхшаш жиҳатлари ўз поёнига етади. Антонимлар ва конверсив сўзлар синтактик ва прагматик сатҳда, ҳатто антонимлар билан синонимлар даражасида фарқ қилади. Аввало шуни таъкидлаб ўтишимиз жоизки, сўзларнинг конверсивлик хусусияти, антонимлик хусусиятига қарама-қарши тарзда, фақатгина синтактик сатҳда яққол намоён бўлади. Масалан, Ҳаспелмат (2002, 210 б.) талқинида *like* ва *please* ҳамда *rob* ва *steal* феъллари тахминан синонимик хусусиятга эга. Бироқ уларнинг синтактик хусусиятларидаги фарқ уларнинг маънолари орқали англашилмайди. Парадигматик сатҳда синоним бўлиб, улар конверсив гаплар ҳосил қилади:

I like this song ↔ *This song pleases me.*

Baba stole my bike from me ↔ *Baba robbed me of my bike.* (Ҳаспелмат 2002, 210).

Ушбу жумлалардан англашиладиган жиҳат шуки, конверсивлик ва қарама-қаршилик категориялари бир бирига яқин бўлсада, лекин улар бир бирига адекват даражада мувофиқ эмас. Шу сабабли соф семантик категорияларни аниқлашда ишлатиладиган критериялар конверсивлик ҳодисасида талабга жавоб беролмай қолади.

Прагматик сатҳда антонимлар ва конверсивлар ўртасидаги фарқлар янада яққоллашади. Конверсивлар турли иштирокчилар ёрдамида битта вазиятни, яъни тугал воқеани тасвирлайди. Масалан:

John precedes Bill ↔ *Bill follows John*

My brother owns the largest betting shop in London ↔ *The largest betting shop in London belongs to my brother.*

John bought the car from Peter ↔ *Peter sold the car to John* (Кастовский, 1981, 125 б.).

Конверсив муносабатдаги гапларда вазият ёки ҳолатнинг ўзи ўзгармасида воқеа-ҳодиса қатнашчиларининг тематик роли ва гап бўлақларининг синтактик вазифалари ўзгаради. Бунинг акси ўлароқ, антоним гаплар иккита турли хил вазиятларни тасвирлаб келиб, вазият иштирокчилари, ҳар икки ҳолатда, бир хил тематик рол бажаради. Масалан:

Workers are building the bridge.

Workers are demolishing the bridge.

Конверсивларнинг бир хил вазиятни ифодалаб келиши уларга контекстуал вариантлар ёки Апресян тили билан айтганда тилдаги синонимик воситалар деб қарашимизга олиб келади (Апресян 1974/1995, 258 б.). Битта контекстда жумланинг маъносига таъсир қилмаган ҳолда бир сўзнинг бошқа бир сўзни алмаштири олиш қобилияти сифатида синонимлик ҳодисаси кенг маънода тушинилганда антонимлар ҳам синонимликнинг бир кўриниши ҳисобланади.

Антонимларнинг бу парадоксик ҳолати синонимик характердаги гапларни ҳосил қилиб, бўлишли ва бўлишсиз шаклдан иборат антонимик жуфтлик қатнашган контекстда нейтраллашади. Улар қарама-қаршиликка асосланган тушунчалар сифатида ўзаро алоқадор шакллар бўлсада, синонимлик ҳодисасига боғлиқлик жиҳати ҳам бор. Масалан, баъзи бир инкор шаклдаги сифатлар ўз антонимларининг синонимлари сифатида изоҳланади (*not alive* сифати *dead* сифатига, *hostile* сифати *not friendly* сифатига тенг маъноли) (Мўрфи 2003, 202 б.). Ҳар иккала антонимик таржима ҳам конверсив таржима ҳам мана шу синонимликка асосланади.

Антонимик таржима бу – аслият матнида бўлишли шаклда келган жумланинг таржима матнида инкор маъно ташувчи элемент қатнашган жумла билан ифодаланиши ва аксинча, аслият матнидаги инкор шаклда келган гапнинг таржима матнида маъно ўзгаришларисиз бўлишли шаклдаги гап билан таржима қилиниш ҳолатидир. Бу сўзма-сўз таржима ҳолати бўлмасдан таржимон унинг антонимини топиб унга инкор элементини қўшиш орқали юз берадиган трансформация ҳодисасидир (масалан, *good > not bad*) (Честерман, 1997, 102 б.; Лоув 2006, 65 б.).

Худди шу типдаги трансформациянинг адабиётларда “антонимик алмаштириш” атамаси билин ҳам номланганлигининг гувоҳи бўламиз. Ньюмарк ушбу трансформация ходисасига нисбатан “negated contrary” (инкорли қарама-қаршилик) атамасини қўллайди ва уни иккита инкорнинг ўрнига битта бўлишли элементни, ва аксинча, битта бўлишли элемент ўрнига иккита инкорни ишлатиш орқали изоҳлайди. Бу жуда аниқ шаклдаги трансформация бўлиб амалда уни ҳар қандай ҳаракат (феъл) ва белги (сифат)га нисбатан тадбиқ қилишимиз мумкин (Ньюмарк, 1988, 88 б.). Таржимон ушбу модуляциядан фойдаланар экан, албатта, таржима тили матнида қўшимча грамматик ва лексик ўзгаришлар қилишига тўғри келади (Леппихалме, 1996, 201 б.). Демак, антонимик таржима бу – мураккаб трансформация бўлиб, унинг моҳияти бўлишсизлик элементидан иборат қурилма ёки гап билан унинг бўлишли вазифадоши орасидаги синонимликка асосланади, ёки аксинча.

Антонимик таржима тор ва кенг маънода тушинилиши мумкин ва бунда у қуйидагиларни ўз ичига қамраб олади: (1) аслият матнидаги бир элементнинг таржима тилида унинг антонимик вазифадоши (бўлишли ёки бўлишсиз) билан алмаштирилишини; (2) бўлишли ёки бўлишсиз ўзгаришни, яъни бунда у таржима тилидаги синтактик ва идиоматик меъёрларга мос келиши учун аслият матнидаги тил бирликларининг тартибини ўзгартирадиган таржима жараёни ҳисобланади; (3) инкорлик қўламини торайтириш, бунда бўлишсизлик элементини сўз бирикмаси ёки эллиптик гапга кўчириш орқали асл инкор шаклдаги гапнинг таржимада бўлишли гапга айлинтирилиши кўзда тутилади (қаранг, Прошина 2008). Антонимик таржима атамаси мана шу учта жиҳатни ўз ичига қамраб олади.

Юқорида келтириб ўтилган фикрлардан шу маълум бўлдики, антонимик таржима бўлишсизлик билан чамбарчас боғлиқ экан. Бўлишсизликнинг учта асосий тури мавжуд: синтактик (I think she is **not** happy; I **don't** like her story), морфологик (I think she is **not unhappy**; I **dislike** her story), лексик (I think she is **sad**; I **hate** her story). Синтактик бўлишсиз шакл энг кўп учрайдиган тур бўлиб, у барча сифат ва феълларга хос хусусиятдир. Морфологик ва лексик бўлишсизлик кўпроқ идиосинкретик бўлиб, бир нечта феълларга ва сифатларга тадбиқ қилиниши мумкин холос. (Гивон, 2001, 395-396 б.).

Кўп ҳолларда бўлишсизлик шакли билан таржиманинг антонимик тури ўртасида тўғридан тўғри ўзаро боғлиқлик мавжуд. Масалан, инглизча матнда инкор маъно ифодаловчи аффикс орқали ҳосил қилинган морфологик бўлишсизлик ўзбек тилига қилинган антонимик таржима матнида бўлишли шакл орқали ифодаланиши мумкин, ва аксинча:

Marija Silva was **poor** (Jack London)

Мария Силва **бой эмас** эди.

‘Marija Silva was **not+rich**’;

They were **un-successful** farmers

– Улар **аҳволи оғир** фермерлар эди.

‘They were **bad** farmers’.

Тадқиқотлар мобайнида яна шунинг гувоҳи бўлдики, морфологик бўлишсизлик орқали таржима қилишда аслият ва таржима эквивалентлиги ўртасида маълум бир йўқотишлар содир бўлар экан, чунки одатда бўлишсизлик элементидан иборат антонимлар ўзига қарама-қарши бирликдаги бошқа элементлар кучининг заифлашишига олиб келади (мисол учун, бой эмас ‘not+rich’ сўзи poor сўзига, un-successful эса bad сўзига тўлиқ муқобил эмас). Лекин кўпчилик контекстларда аҳамиятсиз ҳисобланадиган бундай йўқотишлардан қатъий назар, антонимик таржиманинг бу тури жуда самарали усул ҳисобланади.

Лексик инкор шакл билан таржима қилиш усулида шаклан бўлишли, лекин маъновий жиҳатдан бўлишсиз инглиз сўзлари таржимада бўлишли ёки (кўп ҳолларда) бўлишсиз шаклга ўзгартирилади, яъни сўзларни таржима қилишда сўз маъносида инкор сема мавжуд бўлади:

The wolf **ignored** them

- Бўри уларга **эътибор бермади**.

The wolf **paid no attention** to them.

He **is off duty** now.

U hozir **ishlamaydi**.

Currently he **does not work**.

Синтактик бўлишсизлик шакли орқали ифодаланадиган антонимик таржима усули асосан чоғиштира гапларда, пайт эргаш гапларда, ҳис-ҳаяжон гапларда, сўроқ гапларнинг баъзи турларида ва бошқа шунга ўхшаш кўплаб ҳолатларда дуч келинадиган синтактик шаклларда учрайди. Антонимик таржиманинг ушбу турида синтактик бўлишсизлик ҳар иккала жиҳат, яъни лексик элементларни алмаштириш ҳамда тил бирликларини бўлишли ёки бўлишсизликка ўзгартириш билан ҳам боғлиқ бўлади:

... that **was** the coldest night in his memory (Joan Rowling) - ... Ўша тун у ҳеч қачон **ёдидан чиқаролмайдиган** энг совуқ тун эди. ... 'that was the coldest night he **couldn't forget**'.

He **has been accused** of many faults at different times ... (Joan Rowling) - Қайси иллатда ўзи у айбланмаган ... 'What sort of vices **has he not been accused of** ...'

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, антонимик таржима аслият матнидаги маълум бир элементларнинг таржима тилида мос лексик ёки синтактик эквивалентлари мавжуд бўлмаган вазиятларда мажбурий ҳолат бўлиши ҳам мумкин. Чунки таржимон таржима тилининг синтактик ёки идиоматик меъёрларига риоя этиши шарт ҳисобланади. Лекин бошқа кўпгина ҳолатларда антонимик таржима таржимон учун ихтиёрий танлов ҳисобланади. Одатда таржимон сўзма-сўз таржимадан кўп фойдаланади, лекин яна бир жиҳат равшанки таржима жараёнида турли усул ва воситалардан фойдаланиш ўзига хос ёндашув ҳисобланиб, матннинг табиийроқ жаранглашига олиб келади. Бу таржимоннинг аслият матни услуб ва руҳиятини сақлаб қолиш учун ўз она тилидаги турли воситаларидан усталик билан фойдалана олиш қобилиятини кўрсатиб туради.

Конверсив таржима ҳам худди антонимик таржима усулига ўхшаш тарзда таҳлил қилинади. Бу тур таржимада аслият матнида ишлатилган сўз таржима матнида ўзининг конверсив жуфти билан алмаштирилади. (Лоув, 2006, 56 б., қиёсланг Клейн 1976, Честерман, 1997, 103 б.). Масалан:

I **received** a letter and a snapshot from him (Harper Lee) – У менга битта хат ва фотосурат **жўнатди**. 'He **sent** me a letter and a snapshot'.

My dear boy, they **won't give** you a sovereign. (Evelyn Waugh) – Болагинам, сен улардан **озод бўлолмайсан**. 'My dear boy, you **won't get** a sovereign from them.'

"But what good are these bigger-things, these masterpieces?" Ruth demanded. "You **can't sell** them." (Jack London) – Ҳеч ким **сотиб олмайди** уларни. '**Nobody buys** them.'

Мантиқан денотатив синонимлар бўлиб, бундай бирликлар контекстуал синонимик жумлалар ҳосил қилиш имконини беради. Юкоридаги барча ҳолатларнинг таҳлили шуни тасдиқламоқдаки бир хил контекстда конверсивларнинг танланиши, ҳоҳ у аслият матни ичида бўлсин ҳоҳ аслият матни ва таржима матни ўртасида бўлсин, воқеа иштирокчиларидан бири ёки бошқасининг нуқтаи назаридан келиб чиқиб вазиятни тасвирлаётганда нотикнинг коммуникатив мақсадига ёки эътиборни нимага қаратмоқчилигига боғлиқ. Бошқа бир тарафдан эса, бу танлов олдинги контекстга ва унинг ривожланиш йўналишига, яъни тема-рема (эски ва янги информация) муносабатига боғлиқ (Апресян, 1974/1995, 258 б.). Баъзи бир ҳолатларда эса контекст конверсивлардан фойдаланишга қатъиян қаршилиқ кўрсатади, чунки бу ҳолат матн бирлиги (cohesion)га путур етказиши ёки эътибор марказининг умуман бошқа томонга ўзгариб кетишига олиб келиши мумкин:

The school team became the champion of the game; the finals **were won** by three to one. - Мактаб жамоаси ўйин ғолиби бўлди. Финалчи 3:1 ҳисобда ғолиб. The school team became the champion of the game; the finals **were lost** by three to one. - Мактаб жамоаси ўйин ғолиби бўлди. Финалчи 3:1 ҳисобда ютқазди.

Ушбу мисолда жумланинг эътибор маркази мактаб жамоаси ва ҳақиқат шундаки у ўйинда ғолиб бўлган. Жумладаги win (ютмоқ) феълини унинг конверсив жуфти бўлган lose (ютқазмоқ) билан алмаштирилишининг имкони аслият матнида ҳам таржима матнида ҳам мавжуд эмас, чунки у яхлит матннинг эътибор марказини (ва маънони ҳам) тамоман ўзгариб кетишига олиб келади. Қиёсланг:

Бошқа конверсив таржима ҳолатларида эса жумлада ифодаланган маъно сақланади ва гапнинг асосий маъносига таъсир қилмайдиган вазиятларда бир конверсив сўзнинг бошқа бир қарама-қарши жуфти билан алмаштирилишининг имкони мавжуд бўлади:

It cost about ninety bucks, and all he **bought** it for was twenty. (J.D. Salinger) – Ёзув машинасининг тан нархи тўқсон доллар тураради, мен эса уни унга йигирма долларга **сотдим**. 'The typewriter cost about ninety bucks, and I **sold** it to him for twenty.'

You need to **hear** it. (Sandra Brown) – Кимдир сенга ҳақиқатни **айтиши** керак. 'Somebody has to **tell** you the truth.'

... he was the **son** of an editor in the East. (Jack Kerouac) – унинг **отаси** Шарқда муҳаррир эди. '...his **father** was an editor in the East.'

Юқорида келтириб ўтган учала мисолимиз ҳам гапнинг эгаси орқали ифодаланган асосий эътибор маркази ўзгарсада, таржимада конверсив вазифадош сўзларнинг қўлланилишига имкон бермоқда. Жумланинг тема ва ремага бўлиниши матн равонлигининг меъёри билан чамбарчас боғлиқ ва ҳатто шунга тобе хусусиятга эга. Юқорида келтириб ўтилган гаплардаги каби қўшимчаларсиз нейтрал ҳолда келган сўз тартиби бўлган вазиятларда синтактик структура ва тема-рема шакли одатда бир-бирига мослашган ҳолда келади: эга (ёки эга гуруҳи) темага ва кесим (ёки кесим гуруҳи) ремага мослашган бўлади. Демак, конверсивлар одатда жумланинг тема-рема шаклидаги структурасини ўзгартириш учун эмас, балки жумланинг диққат марказини ўзгартириш учун ишлатилар экан, бироқ жумла диққат марказининг ўзгариши ҳар доим тематик мазмуннинг ўзгаришига олиб келади.

Ушбу мақоланинг асосий мақсади таржима жараёнида яққол намоён бўладиган, қарама-қаршилик асосига қуриладиган иккита семантик категория, антонимлар ва конверсивлар ўртасидаги фарқларни кўрсатиб беришдир. Тадқиқот жараёнида яна бир жиҳат ойдинлашдики, таржиманинг антонимик ва конверсив моделлари контекстуал синоним жумлалар ҳосил қилиши учун антоним ва конверсивларнинг хусусиятига асослансада, бу икки гуруҳ сўзларнинг қўлланилишида синтактик ва прагматик хусусиятларидаги тафовутлар орқали аниқланадиган жуда катта фарқлар мавжуд.

Аввало, синтактик сатҳда антонимик қарама-қаршиликлар ҳосил қилувчи тил бирликларининг синтактик вазифалари ва семантик роллари ўзгармайди. Уларнинг прагматик вазифаларида ҳам ўзгаришлар кузатилмайди, шунинг учун, эквивалентлик даражаси бир оз сусайсада, аслият матнидаги антонимни таржима матнида унинг вазифадоши билан алмаштирилишининг имкони мавжуд.

Конверсив қарама-қаршиликка асосланган гаплар, аксинча, синтактик вазифалардаги ўзгаришлар (эга тўлдирувчига айланади ва аксинча) ва кўп ҳолларда воқеа-ҳодиса иштирокчиларини ифодалаб келган тил бирликлари семантик ролининг ўзгариши билан характерланади. Энг муҳим фарқ, албатта, конверсивларнинг прагматик ролида. Бу прагматик рол, воқеа-ҳодисанинг асосий иштирокчиси (гап эгасининг синтактик вазифасини бажариб) нуктаи назариданкелиб чиқиб, вазиятни ойдинлаштирувчи восита сифатида хизмат қилади. Агар конверсив ўзининг вазифадоши билан алмаштирилса, воқеа-ҳодисанинг диққат маркази ҳам ўзгаради ва гапнинг вазифасида ёки тема-рема структурасида ҳам ўзгариш содир бўлади.

Бу ўзгаришнинг таржимага ҳам таъсири бор албатта, чунки таржимон таржиманинг конверсив моделини танлар экан таржима тилининг бутун бир прагматик андозасига ва тематик жиҳатдан боғланган гапларнинг мантикий изчиллигига путур етказиш хавфи остида бўлади. Шу сабабли конверсив таржима лингвистик корпусда антонимик таржимага нисбатан анча кам қўлланиладиган усулдир. Конверсив таржима асосан диалоглар таржимасида кўпроқ учрайди, чунки диалогларда текстуал изчиллик катъий эмас.

Мақоланинг энг муҳим хулосаси шуки антонимлар ва конверсивлар, қарама-қаршиликнинг бир хил маъно муносабати орқали характерлансада, тамоман бошқа-бошқа семантик категориялар эканлигини исботлашда таржима энг муҳим восита экан.

Адабиётлар

1. Апресян Ю.Д. 1974/1995. Лексическая семантика. (Lexical semantics). М. Наука.
2. Chesterman, A. (1997). *Memes of translation*. Amsterdam: John Benjamins.
3. Cruse, A. (1986). *Lexical semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Givon, T. (2001). *Syntax: An introduction*. Amsterdam: John Benjamins.
5. Haspelmath, M. (2002). *Understanding morphology*. London: Arnold.
6. Jones, S. (2002). *Antonymy. A corpus-based perspective*. London / New York: Routledge.
7. Lyons, J. (1963). *Structural semantics: An analysis of part of the vocabulary of Plato*. Oxford: Blackwell.
8. Lyons, J. (1968). *Introduction to theoretical linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Lyons, J. (1977). *Semantics (vol. 1)*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Murphy, M. L. (2003). *Semantic relations and the lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
11. Newmark, P. (1988). *Textbook of translation*. Singapore: Prentice Hall.
12. Palmer, F. R. (1982). *Semantics: A new outline*. Moscow
13. Proshina, Z. (2008). *Theory of translation (English and Russian) (3rd ed.)*. Vladivostok: Far Eastern University Press.
14. Yusupov O.N. Cognitive semantics in context. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe* 7 (2), 84-87.
15. Юсупов О.Н. Ўзбек адабиётининг инглиз тилидаги таржималарининг лингвокогнитив тадқиқи. Сўз санъати халқаро журналі. 3 сон, 3 жилд. Б.102-105.
16. Юсупов О.Н. Анализ проблемы стиля в художественном переводе. *The Way of Science*, 94. 2014.
17. Юсупов О.Н. Специфика художественного перевода. *Наука и Мир* 2 (3), 170 - 172. 2014.

СЎЗ САНЪАТИ
ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ
4 ЖИЛД, 1 СОН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ
ИСКУССТВО СЛОВА
ТОМ 4, НОМЕР 1

INTERNATIONAL JOURNAL
OF WORD ART
VOLUME 4, ISSUE 1